

Fra »spekulation« til konkurs En studie i Poul Klingenberg's økonomiske kollaps

Historie/Jyske Samlinger, Bind 1999 (1999)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/ho/ho_1999-PDF/ho_1999_75509.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=75509>

pdf genereret den : 28/5-2008

Fra »spekulation« til konkurs

En studie i Poul Klingenberg's økonomiske kollaps

Af John T. Lauridsen

Stort set hele den kreds af storkøbmænd, der var fødselshjælpere for enevælden, er siden blevet påhæftet betegnelsen spekulanter eller det, der er værre. Og når nogle af disse storkøbmænd senere under den tidlige enevælde mistede alt, har man ment, at det blot var retfærdigheden, som skete fyldest. Dette er imidlertid udtryk for en modernistisk præget værdidom af mindre interesse over for de samtidige forhold. Med de foreliggende kildemuligheder er det svært at nå ind til kernen af årsager til nogle af de tidligere storleverandørers kollaps i 1680'erne, men i denne artikel gør forskningschef, dr.phil. John T. Lauridsen forsøget med en udpræget repræsentant for den af eftertiden udpegede spekulantgruppe, storkøbmanden Poul Klingenberg. Der foreligger heller ikke i Klingenberg's tilfælde muligheder for at give et totaldækkende billede af den økonomiske kollaps, men i det mindste er mulighederne så tilstrækkelige, at mange af hullerne kan fyldes ud.

Spekulanter, misligheder og konkurs

En sen eftertid har haft det med at sætte betegnelsen »spekulation« i forbindelse med for længst hedengangne foretagender, forretninger og personer, der er gået fallit. Der er ingen risiko eller omkostning forbundet dermed. De udhængte anlægger ikke injuriesag.

Det ligger i luften eller skrives mellem linierne, at spekulation kan være, hvis ikke er, årsag til fallit. Imidlertid er al forretningsvirksomhed i princippet en form for spekulation, så i sig selv kan der ikke være noget odiøst i det. Det er købmænds opgave at spekulere i køb og salg, udbud og efterspørgsel. Her gør det ingen forskel, om køberen er en konge eller staten. Spekulation kan dermed i sig selv ikke være nogen forklaring på økonomisk kollaps, heller ikke i 1600-tallets danske samfund med dets mere begrænset udviklede kapitalmarked, som det her drejer sig om.

»Spekulation« var nødvendig for at gøre forretning, og det vil være svært, hvis ikke umuligt, med de forudsætninger, vi i dag har for at trænge ned i kildematerialet og bag om aktørerne, at skelne mellem den »gode forretning« og »spekulation«. Der blev spekuleret, men vi må lade være med at give det en ren negativ værdiladning. Med de vilkår og usikker-

hedsfaktorer, der var forbundet med at drive handelsvirksomhed i perioden, er ordet spekulation i en nutidig forstand meningsløst. Bruges det, er der mest tale om en modernistisk præget værdidom af mindre interesse over for de samtidige forhold.¹ Det var forhold, hvor der ikke var den lovgivning og praksis og de institutioner, der kunne spekuleres i forhold til og i omgåelse af, som senere tider har givet mulighed for. Der var ikke gevinster ved selskabstømning, højst en begrænset profit ved assurancesvig og lignende, og det var i sig selv ikke noget, der kunne holde en stor forretning kørende. For storkøbmændene var søassurancen ligesom partnerskab med andre købmænd en måde at holde de uforudsigelige tab nede på. De største profitter blev skabt gennem en stabil, velorganiseret handel og i bedste fald lejlighedsvis konjunkturgevinster, pludselige prisstigninger forårsaget af misvækst, krig m.m. Konjunkturerne kunne imidlertid også have den modsatte effekt. Storkøbmændene betjente sig af begge indtjeningsmuligheder, men det var den organiserede handel, der gav dem forudsætningerne for også at udnytte pludseligt opståede konjunkturer. De købmænd, der i 1600-tallet svang sig op til storkøbmænd gennem en pludselig konjunkturgevinst, kan i en dansk sammenhæng tælles på én hånd. I det mindste har vi ikke kendskab til nogen af dem. I stedet ved vi, at kredsen af landets allerstørste købmænd, dvs. dem, der også var de største statsleverandører, så godt som alle havde en omfattende og længelevende organiseret handel bag sig. Steffen Rode således en meget betydelig øksnehandel, der med et udviklet agentnet, opstaldningsaftaler m.m. på ingen måde kan kaldes en spekulationsforretning efter datidens målestok.²

Det kan handel med staten heller ikke. Det var forretning som alt andet. Staten var ikke nødvendigvis en mere stabil betaler. Det opdagede ikke mindst de købmænd, der fortsatte leverancerne efter 1640 mod løfte om snarlig betaling. Staten kunne tiltage sig en endog meget lang kredit, det være sig 10 eller 20 år. Det kan næppe kaldes spekulation i moderne forstand, hvis købmændene begyndte at tage højde for den situation. Heller ikke at de udnyttede statens generelle kapitalbehov under hele Frederik 3.s regeringsperiode og skruede priserne op, da de skulle både finansiere og forsyne hele hærenheder under svenskekrigene. Alt kunne gå tabt, hvis

1. Hermed håber jeg at forebygge den kritik, at min bedømmelse »præges af lidt gammeldags forargelse«. Erling Ladewig Petersen i sin opposition mod John T. Lauridsen: *Marselis-konsortiet*, 1987, *Historisk tidsskrift*, 1989, s. 395.

2. Se Albert Olsen: »Steffen Rodes Regnskabsbog over Studehandel 1637-1650«, *Historisk Tidsskrift*, 9. rk. 1, 1918-20.

krigen tabtes.³ Der er ingen dansk tradition for at holde økonomiske overvejelser og krav tilbage, hvor landets eksistens står på spil. Tilmed var en del af kreditgiverne før og efter stormen på København udlændinge! Hvis det ellers havde betydet noget for risikovilligheden. Det gjorde det ikke.

Stort set hele den kreds af storkøbmænd, der var fødselshjælpere for enevælden, er siden blevet påhæftet betegnelsen spekulanter eller det, der er værre, og deres klager over dårlige konjunkturer og vilkår under den tidlige enevælde er af samme grund ofte blevet overhørt. Når man først har været »spekulant« med næse for gunstige konjunkturer, må man også bare regne med, at det kan blive hårde tider senere hen, hvis man da overhovedet vil tro på det. Som »spekulant« mister man samtidig troværdighed. Det ligger i at have overskredet grænsen til den »gode forretning«.

Den gamle adels nyadelsfjendtlige grupper ville have glædet sig over, at de nyadlede, parvenueerne, har fået et eftermæle som spekulanter, hvis ikke forbrydere. Det er som talt ud af deres hjerte. Det er lige som det kommer til udtryk i det satiriske stykke »Grevens og Friherrens Komædie« fra 1670'erne. For dem var al købmandsskab noget tøjleri, så allerede af den grund kan en bedømmelse af de samtidige forhold ingen støtte finde heri.⁴ Alligevel er det et af historiens spændende paradokser at se en lige linie fra den anonyme adelige forfatter af »Grevens og Friherrens Komædie« til socialdemokraten Gustav Bang knapt 250 år senere. Ud fra vidt forskellige værdisæt har de været enige om at fordømme den samme virksomhed og den samme persongruppe. »Det er den kapitalistiske Udbytning i dens primitiveste, brutaleste, mest snyltende Skikkelse, man her har et Eksempel på«, formulerede Bang det i 1906.⁵ Selv om ordvalget er blevet mere afdæmpet i dette århundredes samlede Danmarkshistoriske fremstillinger, er den underliggende mening oftest den samme. Når nogle af disse storkøbmænd senere under den tidlige enevælde mistede alt, var det kun retfærdigheden, som skete fyldest.⁶

Undtagelser er der naturligvis. Erik Arup så i de fragmentarisk færdiggjorte dele af 3. bind af sin Danmarkshistorie mere nøgternt på de dele.

3. Det var før 1660 ikke kun en god forretning at være statens kreditor, som det påstås hos blandt andet Gunnar Olsen: Den unge enevælde 1660-1721, (Politikens) *Danmarks Historie*, 8, 1970, s. 14. Der var mange mindre kreditorer, der ikke kunne klare at vente på deres penge. Enten gik de ned, blev stækket eller solgte deres tilgodehavende langt under det beløb, tilgodehavendet lød på.

4. John T. Lauridsen: »Adelsreaktion og politisk satire under den tidlige enevælde«, *Danske Studier*, 1987, s. 9-25.

5. Gustav Bang: *Danske Len og Stamhuse*, 1906, s. 50.

6. Benito Scocozza: Ved afgrundens rand 1600-1700, *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, 8, 1989, s. 278-282.

Handel var og er nu engang en forretning under givne konjunkturer og ikke filantropisk virksomhed styret af fædrelandskærlighed eller andre uprofitable ideer. I stedet var det »den nye kapitalistiske tid, der bemægtigede sig krigen i Danmark«. ⁷

Her skal forsøget gøres med at trænge nogle skridt videre ind i problematikken med storkøbmanden Poul Klingenberg som case study. Det er et led i en række studier af den tidlige enevældes administration og samspillet mellem forretning og politik med Klingenberg som forgrundsfigur. ⁸ Karakteren af *studie* skal understreges, da der bliver fremlagt en detaljeret og talmættet udredning af de mange transaktioner for at søge at afdække sammenhængen mellem private forretninger og den enevældige administrations politik. Kun det giver det nødvendige grundlag for at diskutere spekulanter, misligheder og årsager til konkurs.

Klingenberg er en udpræget repræsentant for den af eftertiden udpegede spekulantgruppe. G.L. Wad kalder ham i første udgave af *Dansk biografisk Lexikon* »en Lykkeridder, for saa vidt som hans fornemste Maal var at samle Rigdom og vinde Indflydelse uden at regne det saa nøje med Midlerne«, selv om han også havde »utvivlsomme Evner som Organisator og Administrator«. ⁹ Til denne opfattelse var Wad nået ved læsning af postkontrollør Fr. Olsens fortjenstfulde arbejde om dansk postvæsen før 1711, udkommet få år tidligere. Heri var indbefattet en del oplysninger om Klingebergs øvrige forretninger tilsat Olsens egne vurderinger, der ikke tyder på kendskab til tidens forretningsvilkår. ¹⁰ Større forståelse fandt Klingebergs (og Henrik Müllers) aktiviteter ikke hos Marius Vibæk, der i 1930'erne i *Dansk Handels Historie*, beregnet for den vordende handelsstand, skriver, at de to »forstod at udnytte Forholdene, dog sik-

7. Erik Arup: *Danmarks historie*, 3, ved Aksel E. Christensen, 1955, s. 164f.

8. Foregående studier omkring Klingenberg er: »Adelsreaktion og politisk satire under den tidlige enevælde«, *Danske Studier*, 1987, s. 9-25; »En 'Godfather' i København – indvandrerens etablering omkring 1660«, *Historiske Meddelelser om København*, 1988, s. 7-28; »Poul Klingebergs selvbiografiske optegnelser«, *Personalthistorisk Tidsskrift*, 112, 1992, s. 213-228; »Klingebergs 'havedagbog' – forsvundet og genkommet«, *Historie*, 1998, 1, s. 147-157.

9. *Dansk biografisk Lexikon*, 9, 1895, s. 231. Gentaget i 2. udgave. Denne karakteristik er opgivet i 3. udgave, hvor Steffen Heiberg til gengæld omtaler »adskillige svigagtige leverancer«, der intet belæg er for.

10. Fr. Olsen: *Det danske Postvæsen, dets Historie og Personer indtil dets Overtagelse af Staten 1711*, 1889, specielt s. 67, 71, 121. Olsen har samlet de fleste af brikkerne til den historie, der her skrives, men de forblev mest løsrevne informationer. Det af ham benyttede materiale er gennemgået på ny og suppleret med egne undersøgelser.

kert mere til Fremme af egne Interesser end af selve Forretningslivet». ¹¹ Hvornår handelens mænd skulle være gået over til at fremme sidstnævnte mere end førstnævnte, skal forblive ubesvaret. I hvert tilfælde er det et godt eksempel på det både tvivlsomme og skiftende moralgrundlag, datidens handel og købmænd bliver bedømt ud fra.

Hermann Kellenbenz kunne i 1952 se Klingenberg og den kreds, han indgik i, som repræsentanter for en »skrupellessen Unternehmergeistes«, ¹² hvilket turde være bevis for, at også rene faghistorikere i specialundersøgelser er faldet i den lette moraliserens grøft. Man kan på baggrund af en sådan vurdering stille spørgsmålene: hensynsløse i forhold til hvad og hvem? Fandtes der samtidig og ved siden af en hensynsfuld og traditionsbundet storkøbmændsgruppe med et andet værdisystem? Hittidige undersøgelser har ikke bragt den frem i historiens lys. De samtidige klager over storkøbmændene fra deres mindre begunstigede kolleger går ikke i et eneste tilfælde på hensynsløshed eller forretningernes spekulationskarakter, kun på favoriseringen og de tildelte privilegier. Deri var der i sig selv ikke noget nyt. Det nye var selve forretningernes meget større omfang, der i en overgangsperiode gav det øverste patriciat særlige muligheder for indflydelse og social opstigen i et samfund domineret af godsejernes værdier. ¹³ Magthaverne havde brug for storkøbmændenes tjenester. Årtierne omkring enevældens indførelse gav enestående muligheder for den kalkulerende, erfarne og systematiske storborger, som havde både det danske og internationale kontaktnet i orden. Her kom det adelige embedsapparat til kort, så kunne de unge adelsmænd have været nok så længe på dannelsesrejse i Europa. De kom ikke hjem med kvalifikationer, som kan sidestilles med dem, der blev udviklet i de internationale handelskonsortier. Det var to forskellige miljøer, og de kom i konkurrence. Adelen foragtede købmændenes metier, men kunne ikke undvære den. Den standshovmodige Corfitz Ulfeldt kunne godt bruge storkøbmændene, når det drejede sig om

11. Marius Vibæk: *Dansk Handels Historie*, 1932-38, s. 184. Johan Jørgensen er for Henrik Müllers vedkommende nået til den stik modsatte konklusion (*Rentemester Henrik Müller. En studie over enevældens etablering i Danmark*, 1966, s. 227).

12. Anmeldelse af C.O. Bøggild-Andersen: *Hannibal Sehested*, 1, 1946, *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*, 76, 1952, s. 274.

13. Her ser jeg helt bort fra kongens og hans adelige embedsmænds klager over de angiveligt griske købmænd med deres opskruede priser. De var nu engang modparten i det spil, der fandt sted, og var ikke bærere af de normer, der var gældende for godt købmandsskab. Hannibal Sehested kunne godt beklage sig over Marselis' profitter og samtidig selv sikre sig store rigdomme blandt andet ved deres hjælp. Det var den borgerlige stands berigelse, han og standsfællerne så kritisk på, ikke berigelsen som sådan. Den var enhver adelsmands ret.

statssager og hans personlige vinding, det måtte gerne gå op i en højere enhed. Omvendt stræbte storborgerne efter at få andel i adelens privilegier og samfundsposition. Retten til jordegods var et kardinalpunkt, dertil at nå samme sociale position og anseelse.

I det spil vil det være for let, hvis købmændenes eftermæle skabes og historiens dom træffes ud fra alene den ene parts synspunkt. Det burde i det mindste ikke være kutyme blandt historikere.

Her skal konkursen, dens baggrund og årsager bruges som indgangsvinkel til at vende det at være spekulant, begå misligheder eller direkte økonomiske forbrydelser. Historikerne har nemlig udtrykt sig så tilpas sort-hvidt omkring det, at en del af kongemagtens tidligere storleverandører og nyadlede godsejere gik konkurs i 1680'erne, at der er noget solidt at gribe fat i.

Med de foreliggende kildemuligheder er det svært at nå ind til kernen af årsager til nogle af de tidligere storleverandørers kollaps i 1680'erne. Trods sine indtrængende studier giver Johan Jørgensen intet entydigt svar på årsagen til Henrik Müllers fallit i 1685. Måske er der intet entydigt svar, men selv sammenhængen af omstændigheder står ikke ganske klar. Det svage led er de private forretningsdispositioner og vilkårene for disse, som vi kun undtagelsesvis får indblik i. Det gælder både bjergværks- og godsdrift og handel. Er der ikke processer eller anden form for offentlig registrering heraf, skal der heldige omstændigheder til for fuldt ud at få fat i den totale forretningssammenhæng.

Der foreligger heller ikke i Poul Klingenbergers tilfælde muligheder for at give et totaldækkende billede af kollapsen, men i det mindste er mulighederne så tilstrækkelige, at mange af hullerne kan fyldes ud uden at have karakter af fuldstændig spekulation (!). Ved at knytte an til en række faser i udviklingsforløbet træder nogle fastere holdepunkter tydeligt frem. De vil i det følgende blandt andet blive brugt til at punktere den påstand, der senest er fremsat af Erling Ladewig Petersen i *Dansk socialhistorie*: »Poul Klingenbergers misligheder reducerede ham til fallit«. ¹⁴

14. Erling Ladewig Petersen: Fra standssamfund til rangssamfund, *Dansk socialhistorie*, 3, 1980, s. 389. Samme sted er stærke tillægsord om den øvrige kreditorgruppe og »ulovlighederne«, hvis politiske baggrund i 1680'erne helt udelades. Henrik Müller led ikke kun alvorligt økonomisk mén, men gik fallit (!), mens den »usympatiske« Jens Lassen trods statens kæmpekrav bevarede sit gods lige til sin død.

Karrierebaggrunden

Poul Klingenberg's karrierebaggrund skal kun oprulles, for så vidt den har betydning for forståelsen af den senere forretningsmæssige kollaps. Der er nogle basale forudsætninger i hans karriereforløb, der gør det nødvendigt at tage afsæt i hans ægteskab. Han blev i 1654 gift med en datter af sin tidligere, da afdøde principal Albert Baltser Berns i Hamborg. Det lagde hovedgrundlaget for hans selvstændige rigdom. Den var ikke til stede forud, selv om overtagelsen af det danske postvæsen året før blev ham en mangeårig og væsentlig indtægtskilde i rede penge. Ægteskabet gav ham en medgift på 40.000 rdl. og andel i købmandshuset Berns & Marselis' forretninger.¹⁵ Han handlede ofte, i perioder oftest på Berns & Marselis' vegne i forbindelse med de besvoglede Gabriel Marselis i Amsterdam og Selio Marselis i Christiania. Efter statsomvæltningen i 1660 fik han som disse store udlæg af krongods som betaling for sine fordringer. Forretningerne med kronen havde efter 1660 ikke længere samme omfang som tidligere. De svandt betydeligt ind for i slutningen af 1660'erne helt at dø ud, og den private handel blev koncentreret om forretninger med andre statsadministratorer. Handelshuset Berns & Marselis i Hamborg blev opløst i 1662 og værdier og forpligtelser fordelt på arvingerne.¹⁶

I 1670'erne synes Klingenberg's handelsvirksomhed i det hele taget at være taget betydeligt af. I stedet anvendte han energi på diplomatiske missioner og i diverse kommissioner og kollegier. Kreditgivningen til kronen var i løbet af 1660'erne kun blevet fortsat som modydelse for at få udlagt krongods som betaling eller for bevilling af lukrative embeder. Når der alligevel strømmede mange kontanter gennem hans hænder, skyldes det blandt andet hans medvirken i administrationen af mere end en million rigsdaler, som gennem Gabriel Marselis blev overført fra Holland som subsidiepenge til Danmark.¹⁷

Klingenberg var en meget betroet mand for både Frederik 3. og den unge Christian 5. Derom hersker ingen tvivl. Alligevel skal der ved be-

15. Rigsarkivet (herefter forkortet RA), Danske Kancelli (herefter forkortet Da Kanc), Sjællandske Register 20. februar 1686.

16. Klingenberg var rimeligvis parthaver i firmaet med 1/8. Det var i hvert fald den andel, han blev tildelt af en fordring på 50.000 rdl. i 1664 (RA, Privatarkiver, Poul Klingenberg, Ekstrakt over det for hvilket Poul Klingenberg fik udlagt Hanerau for 100.000 rdl.). Det stemmer også med, at han i 1683 angav som arving efter Berns & Marselis at være parthaver i salthandelen (herom nedenfor) med 1/16. Andelene blev her halveret ved, at Gabriel Marselis havde en halvpart (RA, Da Kanc, Sjællandske Tegnelse, nr. 278, indlæg af Poul Klingenberg 14. juni 1683).

17. Lauridsen 1987, s. 164f.

Poul Klingenberg (1615-90), portrætteret af Karel van Mander i begyndelsen af 1660'erne. Maleriet er i en stil, som blev brugt til adelige og kongelige standspersoner før svenskekrigene. Den er ikke kun valgt, fordi Karel van Mander var hjemmevant i den. Modellen har ønsket det sådan, selv om det var lidt umoderne. Klingenberg stillede op som selvbevidst borgerlig standsperson, der fremviste symbolerne på, hvad der havde bragt ham frem. På det høje draperede postament til venstre for ham ligger først og fremmest købmandens værktøj: regnskabsbøger, brevbundter, skriveredskaber og en vinkel. Hermed kontrollerede han køb og salg, beregnede indtægter og tab, økonomien. Dertil var der posthornet og uret til angivelse af den præcise post og kommunikation: Der var også kontrol over tiden og det sidste nye. I baggrunden til højre strider handelsmandens og generalpostmesterens skib sig af sted i høj sø. (Maleri i Generalpostdirektoratet).

dømmelsen af hans økonomiske kollaps ikke lægges noget statisk i det forhold. Betroede mænd den ene dag er mænd, der er ude i kulden den næste, hvis det tjener et formål. Det forhold rummede helt tydeligt en politisk dimension, der hang sammen med en generelt ændret holdning til de tidligere storkreditorer fra administrationens side. Deres egentlige storhedstid var kortvarig, og i 1670'erne var den for længst forbi. Ville den enevældige konge ved denne tid have noget, der var blevet deres, kunne han i et vist omfang anvende administrationen og retssystemet for at nå sine mål. Grænsen mellem statslig politik og privat forretning var ikke trukket. Med sin iøjnefaldende rigdom og det profitable postprivilegium var Poul Klingenberg en af dem, der havde noget, som kunne bringe ham i kongens søgelys på en anden måde, end godt var. Der havde været en lejlighed til at fælde ham i forbindelse med Griffenfolds fald i 1676. Klingenberg havde været en af Griffenfolds fortrolige, og han havde også været blandt dem, der havde betalt ham for at sikre sin indflydelse. Der svirrede rygter om, at Klingenberg skulle fængsles, men han slap med skrækken.¹⁸ Måske var begæret efter nogle af hans værdier ikke formuleret som et ønske endnu, men det skulle det snart blive.

At give og tage

Det første vidnesbyrd herom er den revisionskommission, der blev nedsat og begyndte sit arbejde ikke længe efter Griffenfolds fald. Den skulle undersøge regnskaberne hos en udvalgt gruppe af personer, som havde fået deres betaling med krongods. Klingenberg og hele Marselis-konsortiet var blandt dem, der fik deres regnskaber set efter.

18. Lauridsen 1987, s. 181.

Det andet vidnesbyrd er fra juli 1678. Poul Klingenberg, der på det tidspunkt ikke i mange år havde lånt kronen nogen midler af betydning, optræder pludselig igen som både låneformidler og ny kreditor. Kronen var i akut pengenød på grund af Den skånske krig, og Oluf Parsberg havde i en betænkning om de nødvendige midlers fremskaffelse nævnt Poul Klingenberg som en af de rigmænd, der havde nydt så meget af Danmark, at han skulle kunne skaffe en tønne guld (100.000 rdl.). Således udpeget blev der indledt forhandlinger. Klingenberg skaffede hos Emanuel Teixeira i Hamborg et forskud på 40.000 rdl. af et beløb, som den spanske trone skulle betale til Danmark som skyldige subsidier. Klingenberg gik i kaution for pengene, hvilket i sig selv kunne være tvivlsomt nok som forretningsdisposition. I hvert fald er det bemærkelsesværdigt. Men endvidere forpligtede han sig ved aftalen af 13. juli til, når Teixeira havde fået sine penge i Spanien, at skaffe eller yderligere at låne kongen 40.000 rdl. Det er mere end bemærkelsesværdigt. Det er opsigtsvækkende. Renten blev sat til 6% p.a., men det er ikke udsigten hertil, der har fået Klingenberg til at lade en så stor ny kapital binde hos kronen efter de erfaringer, han havde indhøstet allerede før 1660. Det er heller ikke landets betrængte finansielle situation. Klingenberg kendte så godt som nogen forretningsmand kronens evne og vilje til at betale sine kreditorer. Nej, han har været under direkte pres og har derfor forsøgt at gardere sig.

Da han i 1653 fik privilegier for det danske postvæsen, fik de en løbetid på 30 år. Det bekræftede Christian 5. i 1670 med den tilføjelse, at de kunne forlænges for Klingenberg's arvinger. Det var et betryggende løfte, men afgivet af en nytiltrådt konge. I 1678 var der kun et overskueligt antal år tilbage før privilegiets mulige bortfald. Det har Klingenberg ønsket at sikre sig imod med det nævnte lån på 40.000 rdl., idet det som en bestemmelse blev fastsat, at han indtil 1683 skulle have 6% i rente af kapitalen – der er intet punkt om den endelige afbetaling – og derpå efter 1683 fremdeles kunne beholde postvæsenet, så længe kapital og rente af dette lån ikke blev betalt *kontant*. Dette arrangement blev konfirmeret af kongen den 27. juli i form af en ny bestalling for Poul Klingenberg, hvori både hans tjenester for Frederik 3. og Christian 5. blev nådigt omtalt og sønnens senere overtagelse af retten til postvæsenet på ny nedfældet.¹⁹

Dermed havde Klingenberg gjort, hvad han kunne for at beholde post-

19. RA, Tyske Kancelli Indenrigske Afdeling (herefter forkortet TKIA), Patenten 1678-80, fol. 236, 240; Olsen 1889, s. 110f.; Carl S. Christiansen: *Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger*, 2, 1922, s. 404; Hermann Kellenbenz: *Sephardim an der unteren Elbe*, 1958, s. 292f.; Otto Madsen: *Et nyttigt og gavnligt Postværk. P&Ts historie til 1711*, 1991, s. 284f.

væsenet. Han havde forsøgt at købe sig til at beholde postprivilegiet for sig selv og sin arving. Kom kronen ikke til mange likvide midler, kunne han være forholdsvis sikker på at beholde, hvad der helt sikkert var en særdeles god forretning. Havde det ikke været det, havde han ikke sat 40.000 rdl. på højkant for at beholde det. Hvem der har bragt postprivilegiet ind i forhandlingerne om lånet, lader sig ikke afgøre. Det er dog nærliggende at tro, at initiativet er kommet fra administrationens side. Her har været det pressionsmiddel, der kunne få Klingenberg til at åbne pengekassen.

Hans godsimperium var stadig intakt ved denne tid. Med enkelte køb og salg havde han til 1670'ernes slutning formået at holde sammen på de godser, han havde fået udlagt eller havde erhvervet ved køb. Dertil kommer, at godset var blevet forøget ved betydelige arveparter på den afdøde hustrus vegne efter Elisabeth Marselis og familie. Det drejede sig om gods og kontanter til næsten 100.000 rdl. (nærmere herom nedenfor). Godsernes rentabilitet og mulige gældsbehæftelse ufortalt, derom ved vi kun lidt eller intet før 1680'erne, så tyder de 40.000 rdl., som han kunne mobilisere i 1678, på en rimelig økonomi eller i det mindste stor kreditværdighed.

Svogeren Gabriel Berns døde i 1678. Han var ejer af godserne Wandsbeck og Ørum og havde en andel i Mariager Kloster. Godserne var tyngede af en betydelig gæld, hvorfor enken Marie (født de la Fontaine) og hendes datters formynder besluttede at anmode Klingenberg om at overtage boet og godserne. Begrundelsen var, at de frygtede, at en række gældsprocesser yderligere skulle forringe boet, så meget mere som nogle af kreditorerne truede med arrest og immission. Klingenberg gik ind herpå ved en kontrakt af 20. september 1679. Ifølge kontrakten overtog han godserne med alle herligheder og rettigheder mod at påtage sig alle Berns' forpligtelser og at svare for alle de krav, der blev gjort eller i fremtiden ville blive gjort i boets ejendomme. Den 19-årige enke, fru Berns, skulle kun beholde, hvad hun havde bragt med sig af guld, sølv, linned osv., samt fire heste og den bedste karosse. Endvidere en kapital debiteret hende i Berns' hovedbøger på 4.528 rdl. Der fandtes også i boet en obligation på 48.000 mk. lybsk, hvoraf de 32.000 tilhørte Anna van de Wiele, mens de resterende 16.000 skulle tilfalde datteren som arv efter faderen. Endelig gik han i samme forbindelse ind på at svare for den part af arven, som tilfaldt Berns' tredie arving, den lige nævnte Anna van de Wiele. Dermed var han (og sønnen) enegarant for Berns' arvinger. Hele aftalen blev konfirmeret af kongen den 30. marts 1680.²⁰ Den unge enke slap således gældsfri ud af boet, tilmed med en kontant arv i behold til datteren.

20. RA, TKIA, Patenten 1678-80, fol. 78f.; Olsen 1889, s. 113f.

Klingenberg's overtagelse af de bernske godser byggede næppe udelukkende på familiefølelse og ønsket om at hjælpe den unge enke. Han kan have set mulighederne for at realisere nogle af godserne for at kunne lægge andre til sit godsimperium. Wandsbeck blev således solgt allerede den 6. september 1679 for 84.000 rdl. til Friedrich Christian Kielman von Kielmansegg til overtagelse det følgende år.²¹ Det var *før* kontraktens afslutning med fru Berns. Han viste altså på forhånd ikke alene, at han kunne komme af med et af godserne øjeblikkeligt, men også til hvilken pris. Endvidere har han sikret sig, at der ikke var skjulte forpligtelser i boet. Det var der tilsyneladende ikke.

Alligevel anspændte den store transaktion tilsyneladende hans økonomi. Kun kort tid efter kontraktens indgåelse skrev han fra Hanerau den 6. oktober 1679 til Christian von Lente for at få denne til at nøjes med det halve af de 6.000 rdl. med påløbne renter, han skulle have til det kommende Kieler omslag. Han beklagede ikke at have besvaret Lentes brev af 18. juli før, men begrundede det med, at det havde trukket ud med at få salig Gabriel Berns' sager fra Hamborg, og at han derfor først nu så brevet. Når Lente skulle lade sig nøjes med den halve sum, var det angiveligt, fordi Klingenberg ikke havde fået afregnet med Leonhard Marselis' enke. I slutningen af året fik Klingenberg det efter flere breve ordnet sådan, at han kun skulle betale renter til omslaget, mens kapitalen blev stående.²² Betrængt eller ej, Klingenberg opnåede i hvert fald, hvad han ville.

I 1680 overgik Klingenberg's andel i Mariager Kloster til svogeren Frands Ludvig van de Wiele.²³ Ikke desto mindre solgte han ikke yderligere ud af sit godskompleks, der i 1680 bestod af følgende:

- Bustrup gods på Mors fra 1654. 565 td. htk. Afstået til Regitze Sophie Vind 1686.
- Godset Lund på Mors fra 1654. 672 td. htk. Afstået til sønnen 1683/85.²⁴
- Dueholm Kloster fra 1664. 1393 td. htk. Afstået til sønnen 1683/85.
- Ørum gods fra 1679. 3017 td. htk. Afstået til sønnen 1685.

21. Kopi af salgsbrev for Wandsbeck 6. september 1679 i Klingenberg's arkiv på Jarlsberg, Norge. Lauridsen 1987, s. 205, 257 note 26.

22. RA, Christian Lentes privatarkiv, Breve af 6. oktober og 6. december 1679. Långiver var Christian von Lentes bror Johan Hugo von Lente.

23. H. Dahlerup: *Mariager Klosters og Bys Historie*, 1882, s. 56; Olsen 1889, s. 113; Trap: *Danmark*, 5. udgave, 18, 1963, s. 663.

24. Godset på Mors var forøget 1670 ved køb fra Emanuel Teixeira og Sten Bille.

- Mariager Klosters gods. 2816 td. htk. Fra 1679 til 1680 bestyret af Poul Klingenberg, overgik 1680 til Frands Ludvig van de Wiele.
- Tostrup (Kristianssæde) på Lolland fra 1669. Afstået til Regitze Sophie Vind 1686.
- Ålstrup på Lolland fra 1669. Afstået til Regitze Sophie Vind 1686.
- Højris fra 1670. 2117 td. htk.²⁵ Afstået til sønnen 1683/85.
- Strøgods i Dronningborg og Havreballe amter. Afstået til Regitze Sophie Vind 1686.
- Hanerau fra 1664. Overtaget af kronen 1689/90.

Hertil kan føjes, at Klingenberg i 1675 havde fået de små norske godser Skelbred, Fiskum og Ulveland til ejendom, som sin andel af det krongods, Marselis-konsortiet havde haft i pant i Norge. Ulveland havde han solgt 1679 og de to andre i 1680.²⁶ Det var stadig i 1680 et for tiden imponerende godskompleks og bragte Klingenberg ind i gruppen af landets 16 højest betalende skatteborgere – en position han holdt en årrække.²⁷ Som medlem af 1. skatteklasse blev han sat i skat af kongen selv. Det var en stor ære, men også meget synligt og i politisk foranderlige tider tillige en sårbar position.

Revisionen af storleverandørernes afregninger fra tiden omkring og før 1660 pågik stadig ind i 1680'erne. Det kan ikke have været skjult for Klingenberg, hvad der var under optræk. Det var kolleger i den administration, han færdedes så hjemmefant i, der stod for arbejdet. Han har ganske givet ikke i mindste måde frygtet resultatet af revisionen. Det var i fuld tillid til orden i regnskaberne, at han i september 1679 overtog alle forpligtelser efter Berns og hans arvinger. Havde han haft den mindste mistanke om, at der ventede ham en tikkende bombe, ville han have holdt sig derfra.

I begyndelsen af 1680'erne blev de tidligere storleverandører og deres arvinger præsenteret for resultatet af det omfattende revisionsarbejde. Der blev fremdraget både visse uregelmæssigheder og mangler i en del af regnskaberne. Gabriel Marselis' arvinger fik 22. april 1682 dom over deres mellemværende med kronen. Den lød på en erstatning af 7.808 rdl.²⁸

25. Købebrev 5. september 1669 og skøde 29. januar 1670.

26. Eric Amburger: *Die Familie Marselis. Studien zur russische Wirtschaftsgeschichte*, 1957, s. 64f.; Lauridsen 1987, s. 206. Endvidere havde han 1661-70 haft Bardenfleth i Holsten.

27. N.D. Riegels: *Forsøg til Femte Christians Historie som Indledning til IV. Frederichs*, 1792, s. 295; Carl S. Christiansen: *Formuesforhold i Danmark 1660-1700*, 1941, s. 118, 151.

28. Carl S. Christiansen: »Den store Revisionskommission og dens Forløbere«, *Historisk Tidsskrift*, 7. rk. IV, 1902-04, s. 72.

Berns & Marselis' regnskaber havde været under behandling ved samme tid. Arvingerne havde flere gange i løbet af 1681 måttet bede kommissionen om udsættelse med behandlingen for at kunne skaffe de nødvendige oplysninger om deres fordringer.²⁹ Nu var det en ulempe, at handelshuset i Hamborg var opløst og arkivet spredt på arvingerne. På grund af det lykkedes det ikke helt at skaffe de nødvendige oplysninger.³⁰ Alligevel blev de samme dag, som afgørelsen faldt for Gabriel Marselis' arvinger, kun stillet over for et krav på i alt 9.108 rdl. Det var overkommelige beløb, nærmest småtterier i forhold til de uhyre summer, der i sin tid var handlet for. Det viste sig endda, at 4.506 rdl. betalt for et parti krudt, som ikke var leveret efter kontrakten, angik Henrik Eggers og Ditmer Burmeister og ikke arvingerne.³¹ Udsættelserne på deres regnskaber var i øvrigt af »meget almindelig natur« og selv en fortsat behandling af dem frem til august 1685 bragte ikke kronens tilgodehavende på Berns' arvinger op på mere end 6.496 rdl.

Klingenberg havde en betydelig interesse i forhandlingerne med revisionskommissionen på grund af de forpligtelser, han havde påtaget sig over for Berns' arvinger. I april 1682 kunne han tilsyneladende drage et lettelsens suk, da dommen over og størrelsen af kronens tilgodehavende hos Berns' arvinger blev kendt. Den var ikke i sig selv af et omfang, der kunne svække hans økonomiske stilling og kreditværdighed.³² I betragtning af de omfattende forretninger, det i sin tid havde drejet sig om, kunne den slags afvigelser heller ikke overraske ham, og da slet ikke, når der havde været problemer med at fremskaffe alle oplysninger. Der var imidlertid den hage ved det, at det ikke var den eneste sag, konsortiet havde løbende.

Det ringe resultat af anstrengelserne med revisionen af Berns & Marselis' regnskaber overraskede kredse i administrationen. Hensigten med revisionsarbejdet havde været at finde uregelmæssigheder for at kunne inddrage en del af de værdier, der tidligere var givet storkreditorerne i hænde. Nu så det ud til, at de allerstørste tidligere storkreditorer skulle slippe udenom ved at opvise orden i regnskaberne. Det satte revisorerne i gang med et større arkivarbejde. Der skulle findes noget på handelskonsortiet.

29. RA, Da Kanc, Sjællandske tegnelser 1681, nr. 192, 197.

30. Christiansen 1902-04, s. 72.

31. Klingenberg optrådte 1684 på Ditmer Burmeisters arvingers vegne for at få det gamle regnskab med staten afsluttet. 16. juni 1686 fik Henrik Eggers' og Burmeisters arvinger kvittering mod hver at betale 2.000 rdl. (RA, Rentekammeret (herefter forkortet Rtk.), S. Nygård: Fortegnelse over kgl. resolutioner gennem Rentekammeret 1660-1719, nr. 4297, 5118). Christiansen 1902-04, s. 72f. nævner fejlagtigt, at de fik eftergivet alt.

32. Christiansen 1902-04, s. 87, 113.

Muligvis har Klingenberg vidst, hvad der var målet med revisionsarbejdet, men følt sig sikker i forvisning om, at det formelle regnskabsgrundlag var i orden. På den anden side har han ikke kunnet være i tvivl om, at der var alvor bag administrationens arbejde, når Henrik Müller blev præsenteret for et krav på 43.355 rdl., brødrene de Lima på 45.273 rdl., Joachim Irgens på 93.261 rdl. og Jens Lassen på ikke mindre end 163.028 rdl.

Revisorerne var under gennemgangen af de gamle regnskaber med bilag senest i marts 1679 faldet over en kontrakt indgået tilbage i 1642, som nu syntes brugbar. Det var om en meget stor handel om afhentning af 20.000 læster salt i Spanien. Hannibal Sehested havde indgået kontrakten med Berns & Marselis i Hamborg og Gabriel Marselis i Amsterdam på kronens vegne næsten 40 år tidligere.³³ Revisorerne nåede til den konklusion, at Marselis-konsortiet i 1640'erne ifølge den kontrakt havde modtaget salt for 63.455 rdl. uden at betale for det. Der forelå efter kommissionens opfattelse ingen kvittering for afslutningen af den handel hverken i Rentekammeret eller Kancelliet. Muligvis blev Klingenberg udspurgt om sagen på dette tidspunkt; det kan også være sket allerede i 1675 i forbindelse med overtagelsen af de pantsatte norske godser til ejendom. I hvert fald havde arvingerne én gang forklaret, at den sag var blevet afgjort i 1651.³⁴ Nu blev salthandelskontrakten trukket frem som en egentlig selvstændig revisionssag og konsortiet stillet til regnskab igen.³⁵

Stillet over for salthandelssagen indvendte Klingenberg på Berns & Marselis' arvingers vegne, at revisionskommissionen ikke havde ret til at behandle regnskaber, hvorpå der ikke var betalt med jordegods. Med andre ord har han og arvingerne haft kendskab til den instruks af 27. maj 1680, der gav befaling til kommissionen om at undersøge alle de personers regnskaber, som havde fået jordegods udlagt som betaling for deres fordringer i Frederik 3.s og Christian 5.s tid. I salthandelssagen var der imidlertid ikke udlagt jordegods. Stillet over for den indvending henvendte revisionskommissionen sig 13. oktober 1681 til kongen med anmodning om at måtte få skriftlig bemyndigelse til at behandle regnskaber, hvorpå der ikke var givet jordegods i vederlag. Denne bemyndigelse fik kommissionen den 22. oktober uden dog selv at kunne træffe endelig afgørelse i sagen. Bemyndigelsen kom hurtigt, hvilket kun er en understregning af, at der lå politisk vilje bag fremfærden i denne sag.

33. Lauridsen 1987, s. 44f.

34. RA, Rtk. 215.17-25 Diverse dokumenter vedr. partikulære personer, 22. marts 1679 Erklæring fra Rentekammeret ang. Klingenberg og Berns' arvinger.

35. RA, Rtk. 216.254, Afregninger IX.8, V (heri akterne i saltsagen); Lauridsen 1987, s. 193.

Klingenberg var i en vanskelig position under forhandlingerne med revisionskommissionen i 1681-82. Han lagde ud med, at han havde været bortrejst i 1651, da den sag blev afsluttet, og derfor intet kendte til den. Dermed lod kommissionen sig ikke nøje. Heller ikke kunne sagen betragtes som forældet, hvad Klingenberg plæderede for med henvisning til, at der var gået 30 år. Der måtte dokumentation til, kommissionen lod sig ikke spise af med udenomsforklaringer i en sag, hvor det drejede sig om så store beløb.

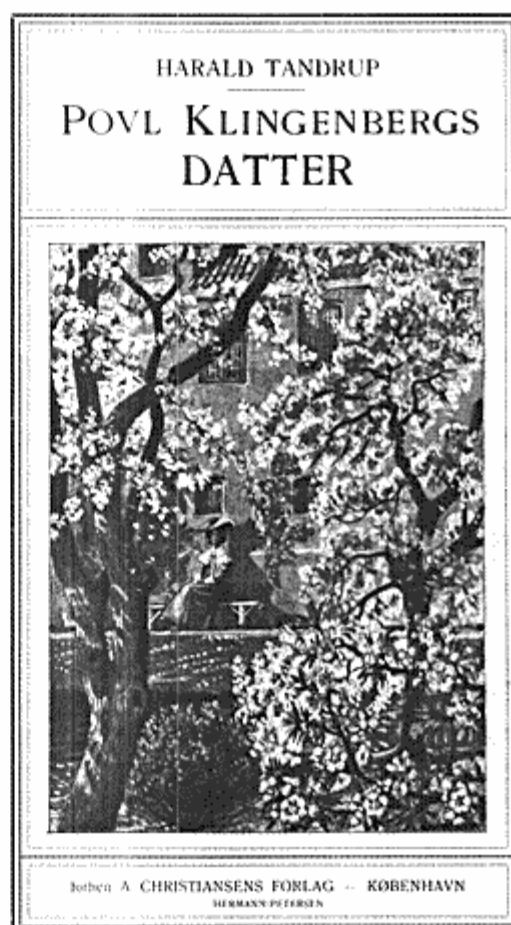
Poul Klingenberg mødte frem for kommissionen med en række akter fra 1640'erne og begyndelsen af 50'erne, sidstnævnte i form af en række modkrav på et meget anseeligt beløb. Fremlæggelsen af disse mange og omfattende og én gang afgivne modkrav er i sig selv et indicium for, at arvingerne har været klar over, at de ikke kunne fremlægge et entydigt dokument, hvormed de kunne vinde i saltsagen, og det har næppe kun været et spørgsmål om uorden i eller bortkomsten af et dokument i firmaarkiverne.³⁶

Hvad de havde at lægge frem, var først og fremmest en kopi af et brev af 16. december 1647 til Christian 4. om den skade, de havde lidt ved salt-handelen. Derpå skulle de den 29. december ved kongelig resolution gennem Corfitz Ulfeldts påtegning være blevet fritaget for kontraktens forpligtelser. Dette ville Frederik 3. imidlertid ikke anerkende (idet Christian 4. på dette tidspunkt var dødssyg, og Ulfeldt disponerede efter forgodtbe-findende), og 29. oktober 1651 blev sagen taget op i en gruppe bestående af rentemestrene Jørgen Rosenkrantz og Peder Vibe, øverste sekretær Otte Krag og resident Henrik Willumsen Rosenvinge, som gennemgik den med Leonhard Marselis som repræsentant for konsortiet.³⁷ Det førte den 31. oktober til opstilling af en liste i 13 punkter, som i penge opgjorde den skade, som konsortiet mente at have lidt ved salthandelen. Blandt skaderne var ophold af fem skibe i Spanien i en lang periode, fordi der var mangel på salt, hvilket førte til både nyproviantering og ekstrabetaling af mandskabet til et beløb af i alt 20.773 rdl. (pkt. 5). Ifølge kontrakten skulle kongen have leveret skibe til konvoj, men da disse udeblev, lod konsortiet selv seks af sine største skibe bevæbne, hvilket i sig selv var en ekstra udgift, men hertil kom, at de derefter rummede en trediedel mindre last. På 15 rejser gav det en samlet ekstraudgift på 2.000 rdl. pr. rejse eller i alt

36. Johan Jørgensen har draget den morale af Henrik Müllers historie, at man skal have orden i sit arkiv, og det havde Müller (Jørgensen 1966, s. 227). Ikke desto mindre tabte Müller opgøret med administrationen, og det var efter min vurdering politisk betinget, og ikke fordi Müller sad inde med de dårligste papirer.

37. Jf. RA, Da Kanc, Sjællandske Tegnelser 20. oktober 1651.

Poul Klingenberg's liv og karriere har rigeligt af det stof, der skal til som grundlag for en »historisk« roman eller en kulørt TV-serie. Anknytningen til virkeligheden behøver i disse tilfælde kun være ganske spinkel eller påtaget. Det leverede Harald Tandrup et karakteristisk bevis på i romanen »Poul Klingenberg's Datter« (1908), hvor det historiske kendskab er så beskedent, at det end ikke omfatter et opslag i Dansk biografisk Lexikon, for med den knappe basalviden ville forfatteren i det mindste have vidst, at Poul Klingenberg ikke fik en datter, som levede ud over den tidlige barndom, ja at han end ikke var gift så tidligt i sit liv, at han havde en datter, som kunne være giftfærdig, for slet ikke at tale om at være forelsket, under svenskekrigene. Alt var fri fantasi, og det er svært at begribe, hvor den ringe inspiration er kommet fra i et handlingsforløb uden kunstneriske kvaliteter. Miljøtegningen og den indlagte dialog er som venteligt anno 1908 og ikke 1658. »Poul Klingenberg's Datter« er, som mangen »historisk« roman før og siden, med rette ikke gået over i litteraturhistorien. Det er den mest banale kærligheds- og røverhistorie, hvor historiske personers navne kun er misbrugt.

30.000 rdl. (pkt. 6). Talrige andre forsinkelser og mangel på salt til udskibning beløb sig ligeledes hver gang til titusindvis af rdl. Konsorterne beregnede sig at have investeret ca. 80.000 rdl., og at de ikke havde fået dem forrentet i seks år. Med en rente på bare 6% (7 og 8% bliver nævnt) gav det i sig selv et tilgodehavende på 28.800 rdl. (pkt. 12). Der blev ikke lavet en samlet opgørelse af disse krav (de var på 246.186 rdl. ifølge en tidligere indgivet beregning), idet de alle blev afvist med henvisning til den indgåede kontrakt, som udtrykkeligt pålagde konsortiet alle udgifter og al risiko, mens det til gengæld skulle betale for det modtagne salt. Parterne stod stejlt over for hinanden og skiltes med uforrettet sag 15. november 1651.

Der skulle alligevel være kommet en afslutning på sagen, ifølge Berns' & Marselis' arvinger. Som bevis herfor fremlagde Klingenberg en kopi af en kongelig befaling af 20. december 1651, der beordrede kommandant i Glückstadt Johan Lübkes til at lade en underofficer og 20 mand konvoje-

re 50.000 rdl. i rede penge, som konsortiet havde lovet at levere til Kieler omslag 1652. De skulle være en del af de i alt 65.000 rdl. til Kieler omslag 1652, hvormed Frederik 3. skulle have ladet alle videre krav i saltsagen falde. Hertil bemærkede revisionskommissionen, at kontrakten af 1642 slet ikke er nævnt i denne sammenhæng, og at der tilbage stod, at der var blevet leveret salt til konsortiet, som kongen ingen penge havde fået for. Klingenberg kunne ikke skriftligt bevise, at der var betalt 65.000 rdl. for det modtagne salt.

Fremlæggelsen af kopien af ordren til kommandanten i Glückstadt viser, hvor svagt et dokumentationsmateriale han havde at procedere med. Den kunne aldrig erstatte en egentlig skriftlig kvittering. Den mundtlige forklaring kunne ikke alene gøre det. Af indtægtssiden i Kieler-omslagsregnskabet 1652 fremgår det, at A.B. Berns og Leonhard Marselis har leveret de knapt 65.000 rdl. fordelt på 50.000 rdl. og 14.730 rdl., ligesom udgiften til eskorten på 49 rdl. er bogført.³⁸ Lige netop udgiften til eskorten kan tale til fordel for Klingeborgs udlægning af sagen, idet det var en udgiftstype, der ellers ikke forekommer i Kieler-omslagsregnskabet. Der til kommer, at de knapt 65.000 rdl., der blev leveret til omslaget 1652, ikke senere optræder som en kongelig gældspost ved omslaget. I 1653 og følgende år er kun opført de lån, som konsortiet i øvrigt havde ydet. Der er under alle omstændigheder noget specielt ved denne indbetaling til omslaget, der ikke siden blev betalt rente af. Det har ved en gennemgang af alle Berns & Marselis' øvrige afregninger ikke været muligt at finde frem til dokumentation for, at de 65.000 rdl. kun var et lån, der skulle tilbagebetales. Heller ikke er fundet vidnesbyrd om, at de blev godtgjort konsortiet på anden måde. Det er måske ikke så mærkeligt. Revisionskommissionen har mindst haft det samme materiale til rådighed og har selv lagt det meste af det til rette, som forefindes i dag.

Parterne kunne ikke mødes, Klingenberg holdt ved sit på arvingernes og egne vegne, og de kunne heller ikke nå et forlig, selv om kommissionen lagde op til det. Sagen gik derfor til doms. I første omgang blev det 22. april 1682 til en revisionsdom, der gik arvingerne imod. De appellerede imidlertid, og sagen gik videre ved en højere instans, admiraltetsretten. Mens sagen blev forberedt der, skrev Klingenberg til Frederik Ahlefeldt og bønfuldt ham om at befordre en ændring i sagen. Han ville helst være fri for denne maner med at føre proces, men kunne det ikke være andet, måtte han gøre det for at undgå en stor uretfærdighed. Sønnen og han

38. RA, Reviderede civile regnskaber, Kieler omslagsregnskab 1652, udgift bilag 38.

ville procedere videre og havde opstillet en supplikation med kopi sendt til rentemester Peter Brandt. Hvor nødtigt han end selv ville procedere, blev han nødt til det, da han ikke havde kunnet få en prokurator.³⁹ Henvendelsen til Ahlefeldt var uden virkning.

Der faldt endelig dom i admiralitetet 5. februar 1683. Under sagen bad Klingenberg om fremlæggelse af et dokument fra 1651 med rentemester Vibes hånd, der kunne bevise arvingernes påstand. Det dokument fremkom ikke. Dommen kom til at lyde på et kongeligt tilgodehavende på 210.393 rdl., nemlig foruden beløbet for det afhentede salt og de penge, der skulle være betalt til kongelige diplomater ifølge kontrakten, rente heraf til 1683. Herfra blev trukket et mindre beløb, som blev anerkendt var betalt til Henrik Willumsen Rosenvinge. Med rente til 1683 løb det op til 26.167 rdl. Restsummen på 184.224 rdl. skulle konsortiets arvinger udrede inden 8 uger.⁴⁰

Mens Klingenberg afventede eksekveringen af admiralitetsdommen, lå han ikke på den lade side. Han fandt det nu på sin plads at lade sønnen Poul Klingenberg få udbetalt arven efter sin mor og hendes familie. De forskellige arveparter bragte sønnens tilgodehavende op på 134.024 rdl. Herfor lod Klingenberg 7. april 1683 alle sine godser i Jylland overføre til sønnen som betaling. Det vil sige Højris, Ørum, Bustrup og Mariager for i alt 172.471 rdl. Differencen mellem de to beløb blev på det tidspunkt ikke forhandlet med sønnen. Det skulle gå hurtigt.

Tidspunktet for denne godsoverdragelse mellem far og søn var ikke tilfældig. Eksekveringen af admiralitetsdommen fra februar 1683 stod lige for, og den ældre Klingenberg har rimeligvis forsøgt at undgå, at der kunne gøres udlæg i ejendomme, som nu var sønnens og ikke hans egne.

Dette må ses på baggrund af, at det ikke lod sig gøre at betale det ifølge dommen skyldige i rede penge. Kongemagten var i lange tider selv ikke i stand til at udrede så stor en kontant sum og kunne langt mindre vente det af undersåtterne, selv ikke de rigeste. Rigdommen var bundet i jord. Derfor var det også godserne, der blev gjort udlæg i i dette tilfælde. Da de 8 uger var forløbet uden betaling, fik generalfiskal Jens Clausen 26. maj ordre til at søge oplysning på Rentekammeret om, hvad Berns & Marselis' arvinger havde fået af krongods, for at han deri kunne søge be-

39. RA, Privatarbiver, Klingenberg til Frederik Ahlefeldt 25. august 1682.

40. RA, Rtk. 2215.34 Kommissionsakter vedk. udlæg til kongen på Møn hos Gabriel Marselis og A.B. Berns' arvinger. Kommission af 27. november 1683; heri kopi af admiralitetsdommen.

taling for de afsagte domme. Rentekammeret gav anvisning på Klingenberg's gods Hanerau og det til Regitze Sophie Vind på Møn pantsatte gods som det, der skulle dække dommens krav. Begge godser var værdisat til omkring 100.000 rdl. Klingenberg havde i første omgang held med at holde sønnens arv ude af saltsagen. Mindre belejligt for Klingenberg var det dog, at kronen udså sig Hanerau til betaling i stedet.

Geninddragelsen af det tidligere krongods blev fordelt ligeligt på Berns & Marselis' arvinger. Det var i sig selv et hårdt slag for Klingenberg, da han havde påtaget sig en hovedforpligtelse på Berns' arvingers vegne i 1679. Dette må han have set i øjnene allerede, da han procederede sagen med kommissionen og med den manglende dokumentation for arvingernes synspunkter kunnet forudse, at saltsagen ville blive tabt. Havde han derfor håbet på at få sagen forhalet for at udsætte de uundgåelige konsekvenser, kan det kun siges til en vis grad og i begrænset omfang at være lykkedes ham. Kun knapt et år gik der fra den første dom til den endelige afgørelse faldt. Nu stod vitale interesser på spil.

Den korte frist til at skaffe pengene kan være grunden til, at fiskalen fordelte beløbet ligeligt på Berns & Marselis' arvinger. Det viser i hvert fald, at kongens repræsentanter havde den opfattelse, at det var på den måde, at dommen skulle og kunne fuldbyrdes *effektivt*. Klingenberg kan have vidst bedre uden at gøre noget, og på ét punkt vidste han i hvert fald bedre (om Haneraus stilling, jf. nedenfor). Atter kan grunden være den enkle at vinde tid og at holde på godset længst muligt. Det vil samtidigt sige at holde kreditorer hen og lade gældsforpligtelser vente, mens der blev søgt råd og udveje.

Klingenberg havde tilsyneladende ikke kendt omstændighederne omkring afslutningen af saltsagen i 1651, han var bortrejst på det tidspunkt, men han skulle straks efter opvise en endnu større uvidenhed, og det om nogle helt centrale forhold i det for længst opløste konsortium mellem Berns & Marselis i Hamborg og Gabriel Marselis i Amsterdam. Uvidenheden kan have været reel, det lader sig ikke afgøre, Klingenberg var endnu kun en betroet bogholder, da pågældende disposition med hensyn til salthandelen blev foretaget. Var den reel, så har han fået sig en virkelig stor og ubehagelig overraskelse, da Marselis' arvinger fremlagde en særkontrakt mellem Albert Baltser Berns og Gabriel Marselis. Ifølge den var de interessenter i salthandelen med henholdsvis 5/6 og 1/6. Klingenberg måtte lade, som om han ikke kendte den aftale, for ellers skulle han have gjort opmærksom på det straks, da admiralitetsdommen var faldet. I stedet måtte Gabriel Marselis' arving, baron Güldencrones enke Regitze Sophie Vind, 2. juni 1683 gøre indsigelse over for kronen over den måde,

hvorpå admiralitetsdommens krav blev fordelt på.⁴¹ Hun var ikke til sinds at lade den gren af familien betale det halve gilde.

Situationens alvor var nu gradvis ved at gå op for Klingenberg, men netop kun det, for endnu havde han ikke indset, at der ingen vej var tilbage. På ny skrev han til Frederik Ahlefeldt, og denne gang var tonen noget mere desperat. Han bad 1. juni Ahlefeldt bede kongen om retfærdighed i saltsagen. »Gott weist wo von mein Hertz ich bekümmert bin«. Hvis man mod al ret ville tage hans godser, så han ikke kunne betale sine kreditorer, så måtte man hellere tage hans liv.⁴² Dagen efter indsendte baronesse Vind sin indsigelse over fordelingen af domsbyrden. Nu måtte der handles. Den 14. juni 1683 tilbød Klingenberg at købe kongens fordring straks i anledning af salthandelen for 60.000 rdl. Det ville ikke give dækning for de påløbne renter, men omtrent dække betalingen for det modtagne salt. Han stillede dog som betingelse, at de andre arvinger efterfølgende bidrog med deres andel i forhold til særaftalen og betalte ham og sønnen. Tilbudet måtte ikke opfattes som en erkendelse af skyld. Klingenberg stod endvidere fast på, at Hanerau var hans personlige ejendom, som han ikke alene havde givet 100.000 rdl. for, men yderligere investeret 20.000 rdl. i. Det var ikke en arv efter Berns. Derfor kunne der ikke gøres udlæg i det gods. Salthandelen fastholdt han kun at have 1/16 andel i som parthaver og arving efter Berns & Marselis.⁴³

Klingenbergs tilbud var kun på en trediedel af den erstatning, som admiralitetsdommen tilsagde kronen. Forslaget blev heller ikke modtaget. Kongen lod de processer og stridigheder, som Klingenberg omtalte i sit andragende, og som han på grund af kreditten så gerne ville være fri for, gå sin gang. Tilbudet er imidlertid interessant som udtryk for, at Klingenberg endnu havde troet, at der var noget at handle med i den sag, og at han kunne købe sig ud af dens fulde konsekvenser efter, at den var på vej til retten. For ham var sagen og processen stadig i sin substans politisk. Endvidere var hans påstand om, at Hanerau var hans gods og ikke Berns' arvingers, rigtig nok i den forstand, at den ikke var tilgået ham direkte ved arv, men formelt var han en af arvingerne, der tilmed havde bundet sig specielt med en arveforpligtelse efter Berns, hvorfor denne forpligtelse måtte omfatte *alle* hans aktiver og besiddelser uanset, hvordan han var kommet til dem. Her er tale om et eksempel på, at han med tvivlsomme argumen-

41. RA, Da Kanc, Sjællandske Tegnelse 1683, nr. 278, indlæg af fru Vind med ansøgning 2. juni 1683.

42. RA, Privatarkiver, Frederik Ahlefeldt, brev af 1. juni 1683.

43. RA, Da Kanc, Sjællandske Tegnelse 1683, nr. 278, indlæg af Poul Klingenberg med tilbud 14. juni 1683.

ter prøvede på at holde på aktiverne. Med Wandsbeck-aftalen fra 1679 in mente udtalte han sig mod bedre vidende. Det var et led i det juridiske tovtrækkeri, ikke en forbrydelse i sig selv. På det punkt havde han tilmed et vist »held« med sig, idet kravet på Hanerau blev frafaldet på 40.000 rdl. nær, og udlæg for resten i stedet skulle i stedet gøres i det til sønnen overdragne gods. Med de 40.000 rdl.s krav på Hanerau var der andre planer.

Højesteret fik af baronesse Vind sagen om fordelingen af ansvaret for saltsagen indbragt. På ny var Klingenberg bragt i defensiven, men han lod retssagen køre, hvad enten han havde været i god tro eller ej. Der blev ikke noget af at ordne sagen som et internt anliggende mellem arvingerne efter de tidligere interessenter i konsortiet. Nu drejede det sig om at udskyde en truende ruin længst muligt.

»Det ser slet ud for Klingenberg«

Sådan skrev Leonora Christina i marts 1684 i et brev til den yngre Otto Sperling.⁴⁴ Deri havde hun ret, og mere end hun kunne ane. Nok førte Klingenberg flere processer, men den største trussel kom alligevel fra den gamle saltsag. Deri var den største sum på spil. Den sag gik imidlertid sin gang over længere tid.

Imens lod de andre interessenter i Klingeborgs aktiver ham naturligvis ikke i ro. Først og fremmest tog administrationen offensiven over for den tidligere storkreditor. Træet var rystet, nu skulle frugten falde. Klingenberg var i besiddelse af et kongeligt privilegium, som kronen trængte efter at få tilbage. Postvæsenet var så herlig og indbringende en indretning, at den meget vel kunne fornøje kongens allernærmeste. Der blev som led i effektueringen af admiralitetsdommen fra februar 1683 stilet mod at presse Klingenberg ud af postforretningen. Han stod i udgangspositionen svagt, da han var ene om at bære Berns' arvingers forpligtelser. Peder Lerche og Erik Rodsteen fik i forlængelse af ovenstående ordre om at gøre udlæg hos ham for 100.000 rdl. i det udlagte jordegods i Mariager og Ørum Klosters amter på nær 40.000 rdl., som kronen på anden måde ville søge dækning for.⁴⁵ Når der blev stoppet ved de 40.000 rdl., var det, fordi det netop var det beløb, som han i 1678 havde lånt til kronen kontant på særlige betingelser, der blandt andet skulle sikre ham at beholde postpri-

44. S. Birket Smith: »Leonora Christina (Ulfeldt)s Selvbiografi«, *Danske Samlinger*, 2. rk. I, 1871-72, s. 225.

45. RA, Da Kanc, Jydske Tegnelser 1683, fol. 188; Olsen 1889, s. 115.

vilegiet. Det var en udtrykkelig del af kontrakten, at lånet skulle betales tilbage kontant. Administrationens hensigt var nu at få ham til at opgive kontantkravet mod, at der ikke blev foretaget yderligere udlæg i hans godser. Det var Klingenberg i første omgang ikke indstillet på at lade sig presse til. Han vidste meget vel, at 40.000 rdl. i kontanter ville kronen kun nødtigt og med stort besvær rejse. Derfor havde han netop anvendt den klausul i 1678.

Imidlertid valgte administrationen at sætte trumf på ved at gøre udlæg for de resterende 40.000 rdl. af kravet ifølge admiralitetsdommen i Hanerau gods.⁴⁶ Det ramte Klingenberg på et ømt punkt. Modsat hvad der var tilfældet ved de nævnte jyske godser, havde han investeret i Hanerau, og det var efter al sandsynlighed mere værdifuldt for ham. I hvert fald tvang dette træk ham til forhandlingsbordet. Der blev nedsat en kommission bestående af grev Conrad Reventlow, gehejmeråd Vibe og overrentemester Brandt, som forhandlede med Klingenberg og opstillede en beregning over parternes gensidige fordringer pr. 1. januar 1685. Herved blev kronens krav opgjort til 57.473 rdl., bestående af andelen i Hanerau på 40.000 rdl., rente heraf i et år 1.600 rdl., rente af postvæsenet fra 16. juli 1683 på 9.000 rdl. og andre fordringer på i alt 6.873 rdl.⁴⁷ Af disse poster er kun de 9.000 rdl.s rente for postvæsenet i halvandet år af interesse, idet de er et vidnesbyrd om, at der på et tidspunkt er blevet pålagt Klingenberg en ændring i privilegievilkårene, da han har måttet begynde at betale 6.000 rdl. om året for at nyde det. Hvornår denne ændring er indtrådt, er uopklaret, men det er sket engang efter 1678.⁴⁸

Klingenberg's modkrav blev opgjort til i alt 55.600 rdl. Foruden de 40.000 rdl. var det rente heraf fra juli 1678 til 1. januar 1685 på 15.600 rdl. Der var altså en mindre difference i kronens favør. Imidlertid godkendte Klingenberg ikke opgørelsens rigtighed, idet han igen afviste en del fordringer som vedrørende Berns & Marselis' arvinger og ikke ham personligt. Yderligere gjorde han opmærksom på, at der i hans bestalling som generalpostmester var indføjet en passus, som tilsagde, at en af hans

46. RA, Da Kanc, Sjællandske Register 1685, fol. 312; Rtk., Rentekam. resol. protokol 8, fol. 68; Olsen 1889, s. 116.

47. RA, Rtk. 216.199, Afregninger III. Borgerlige civile embedsmænd 62. Poul Klingenberg. Klingenberg korresponderede med en af forhandlerne, Conrad Reventlow, og fortalte ham i et brev, dateret København 15. maj 1684, at han havde haft til hensigt at tage over Lolland til Holsten samme uge, men var blevet forhindret af »meines schens krankheit« (RA, Privatarkiver, Conrad Reventlow, anførte dato).

48. Olsen 1889, s. 116 note 2; Madsen 1991, s. 412 note 82 har ikke kunnet nå videre i dette spørgsmål.

arvinger, som måtte være i stand til det, ville være at foretrække frem for andre ved bortgivelsen af postvæsenet.

Klingenberg har allersenenest under disse forhandlinger i begyndelsen af 1685 været klar over, at det handlede om, at han skulle afgive postvæsenet. Sandsynligvis har det stået ham klart allerede i efteråret 1683, da han erfarede, at der blev trukket 40.000 rdl. ud af godsudlægget hos ham til særlig forhandling. Nu havde han haft tid til at affinde sig med det og muligvis sikret sig andre mundtlige løfter. Der er nemlig intet, der tyder på, at kronen var ude på at ødelægge ham. Han tilbød at afgøre det foreliggende mellemværende ved, at han indløste kronens andel i Hanerau på de 40.000 rdl. ved at afstå postvæsenet. Endvidere at den, som overtog det, skulle være forpligtet til at betale ham renten af lånet fra juli 1678 til juli 1683 med 12.000 rdl. kontant på en gang, eller i afdrag eller ved at lade ham beholde postvæsenet endnu nogle år.⁴⁹

Det forslag blev straks accepteret, og allerede 12. marts 1685 konfirmerede kongen en kontrakt med sønnen Christian Gyldenløve om overtagelse af postvæsenet tilbage fra 1. januar.⁵⁰ Dermed var det mål nået, som længe havde været sat. Klingenberg fik også sin betaling for postvæsenet, og han fik tilbuddet om at fortsætte som postbestyrer under den nye ejer mod at betale en årlig afgift på 9.500 rdl. Han sagde nej tak.⁵¹

Afviklingen af forpligtelserne med Klingenberg var imidlertid ikke overstået. Den 31. maj 1685 udgik et reskript til Kammerkollegiet, hvoraf det fremgår, at Klingenberg havde indleveret forskellige krav, blandt andet for udlagte penge til det bremiske gesandtskab for 24.308 rdl., udlæg for postvæsenets indrettelse og tilgodehavende admiralitetsgage gennem mange år. Da Klingenberg havde afstået postvæsenet og havde accepteret at få jordegods i Hanerau i stedet for rede penge (»da det dog ikke saa nøjagtig som rede Penge kunde anses«), bevilgede kongen, at Klingenberg fik det *gods tilbage* i Ørum og Mariager Kloster, som tidligere var blevet inddraget som følge af saltsagen. Endvidere fik han noget forpagtet gods i Vestervig til ejendom m.m. for et tilgodehavende ved Kieler omslag på ca. 10.000 rdl.⁵²

Der var sandelig vist ham en sær kongelig nåde, og det var ikke gjort hermed. Kongen havde ganske vist ladet Klingenberg fravriste postvæsenet, som ubetvivleligt har været en rigtig god forretning, der gav løbende kontante indtægter på over 10.000 rdl. årligt, men da det først var sket, var

49. Olsen 1889, s. 116f.

50. RA, Da Kanc, Sjællandske Register 1685, fol. 821; Olsen 1889, s. 118.

51. Madsen 1991, s. 288.

52. Olsen 1889, s. 118f.

kongen villig til at lade godsejeren Klingenberg fortsætte som hidtil. Klingenberg blev således eftergivet 3.570 rdl., som han stadig var skyldig efter revisionsundersøgelserne. Den 22. august 1685 fik Klingenberg også udstedt generalkvittering for sig og sønnen.⁵³ For kongens part skulle saltsagen ikke i sig selv blive anledning til Klingeborgs konkurs. Det var markeret. Træet skulle rystes, men ikke fældes.

I saltsagen faldt der først dom ved Højesteret 18. november 1685, godt og vel to år efter, at admiralitetsdommen blev søgt effektueret. Herved blev Regitze Sophie Vind tilkendt et beløb på 62.825 rdl., eller med renter og sagsomkostninger i alt 75.933 rdl. hos Berns' arvinger.⁵⁴ Dette beløb måtte Klingenberg udrede, og han måtte gøre det alene som garant for alle Berns' arvinger.

Direkte foranlediget af dommen fik Klingenberg og søn travlt med at få afgjort deres mellemværende. Det kan alene være sønnen, nu godt 25 år gammel, der har ønsket at få sikret sin mødrearv, men lige så interesseret kan Klingenberg selv have været i at få kongelig konfirmation på en likvidation, der sikrede visse ejendomme for slægten. Hvordan forholdet i øvrigt har været mellem far og søn, får stå hen. I hvert fald kan sønnen næppe have jublet over, at Klingenberg havde påtaget sig forpligtelserne på *alle* Berns' arvingers vegne. Det kom til at koste dem begge dyrt. For Klingenberg kan skiftet dog også have været særdeles ubejlignet, da det ville skubbe til et i forvejen hældende læs. Det ville yderligere mindske hans kreditværdighed. Nu var der ingen vej tilbage.

Afståelsen af postvæsenet havde allerede givet vanskeligheder. Albert Gyldensparre havde ydet Klingenberg et lån på godt 8.000 rdl. med sikkerhed i postvæsenet. Nu var det pant blevet afstået uden Gyldensparres vidende, og han anmodede derfor i december 1685 kongen om, at Klingenberg måtte blive beordret at give ham et andet pant.⁵⁵ Henvendelsen er bemærkelsesværdig ved, at det på ny var et familieanliggende, som skulle afgøres ved omverdenens hjælp. Gyldensparre var gift med en datter af Klingeborgs søster Elisabeth, og han og Klingenberg havde tidligere lavet forretninger sammen. Det punkt var nået, hvor Klingenberg ikke ville eller kunne svare for sine forpligtelser hurtigt nok, og henholdende skrivelser heller ikke gjorde det. For Gyldensparre må nyheden om højesteretsdommen have været det, der for alvor fik alarmklokken til at lyde. Kongen reagerede på henvendelsen ved at indsætte Gyldensparre og ad-

53. Christiansen 1902-04, s. 113.

54. Edvard Holm: *Danmark-Norges indre Historie under Enevælden fra 1660 til 1720*, 2. 1886, rettelser og tilføjelser, s. 81; Olsen 1889, s. 120; Lauridsen 1987, s. 193f.

55. Olsen 1889, s. 121.

miral Chr. Bjelke som sine repræsentanter ved likvidationsforhandlingerne mellem Klingenberg og søn. Det ville både sikre Gyldensparre indsigt i Klingebergs økonomiske forhold og give ham mulighed for at sikre de 8.000 rdl. Det var en almindelig administrativ praksis under den tidlige enevælde.

Til brug ved skifteforretningen udarbejdede Klingenberg et formynderregnskab, der sammen med de øvrige dokumenter i sagen giver en sjælden mulighed for at få en økonomisk status over hovedparten af hans forhold, især omkring godsbesiddelserne og de behæftelser, de var forbundet med.

Poul Klingenberg d.y. havde som omtalt efter sin mor og hendes familie meget betydelige beløb til arv. For det første den medgift på 40.000 rdl., hun bragte ind i ægteskabet i 1654. For det andet andel i arven efter bedstemoderen Elisabeth Berns. Hun døde i 1664 og havde testamentarisk bestemt, at den unge Klingenberg skulle arve en femtedel af formuen på 350.000 rdl., altså 70.000 rdl., men forskellig gæld bragte beløbet ned på 52.000 rdl., for dog i 1668 at øges med 2.050 rdl. Samme år arvede den unge Klingenberg efter mosteren Cornelia Berns gods for 21.158 rdl. i blandt andet Mariager. Det blev i 1672 forøget med 17.815 rdl. som arvelod efter morbroderen Albert Baltser Berns. Disse forskellige arveparter bragte sønnens tilgodehavende efter moderen op på 134.024 rdl. Herfor havde Klingenberg d.æ. 1683 som omtalt overført godserne i Jylland til sønnen som betaling for i alt 172.471 rdl. Derfra var gået 76.804 rdl. til betaling for salthandelsdommen. For at dække sønnens tilgodehavende havde Klingenberg igen indløst de jyske godser til ham for 39.139 rdl., så sønnen i sidste ende havde modtaget 1.216 rdl. mere, end der tilkom ham.⁵⁶

Det så umiddelbart meget smukt ud. De overdragne godser var alle uden gældsforpligtelser. Værd at bemærke er det, at Klingenberg i likvidationen med sønnen holdt ham skadesløs for admiralitetsdommen fra februar 1683. Sønnen var lige så vel som Klingenberg selv blandt de bernske arvinger, der skulle dække omkostningerne ved dommen. Sønnens forpligtelser havde Klingenberg ikke overtaget i 1679 eller senere. Alligevel lod han ikke sønnen betale en del af dommens omkostninger. Det synes at have været en bevidst bestræbelse fra det øjeblik, dommen forelå. Den hastige overførsel af de jyske godser i sønnens navn i april 1683 peger i samme retning.

Imidlertid undgik sønnen i sidste ende ikke at bruge en del af sin mødrene arv til dækning af kravene i saltsagen. Det var netop det, som

56. RA, Da Kanc, Sjællandske Register 20. februar 1686.

krævede de to kongelige repræsentanters medvirken. Højesteretsdommen til fordel for Regitze Sophie Vind indebar, at Klingenberg måtte afstå godserne Ålstrup og Tostrup på Lolland til hende. Dem havde han imidlertid haft pantsat til Albert Gyldensparre og hans myndling Poul Eggers for 30.000 rdl. Nu sad Gyldensparre med ved bordet og ville have dækning for både dette udestående og for de 8.000 rdl., som han tidligere havde haft pant i postvæsenet for. Det fik han på den måde, at Poul Klingenberg d.y. overførte 38.115 rdl. i Hanerau med al ret og prioritet til Gyldensparre og Eggers.⁵⁷ Til gengæld måtte Klingenberg afstå Ørum gods til sønnen.

Under forhandlingerne blev det blandt andet gjort gældende, at Poul Klingenberg ikke havde beregnet indkomst af godserne og rente af de rede penge, men i stedet gav sønnen den fulde medgift, som hans mor havde fået. Endvidere at Klingenberg ikke havde beregnet sig noget for sønnens opdragelse og udenlandsrejse. Sønnen erklærede sig indforstået hermed, men dog ville han af hensyn til sine efterkommere have indføjet i likvidationen, at madame van de Wiele blev frikendt for at betale en andel i salt-handelssagen på grund af faderens forpligtelse.⁵⁸ Dermed blev sønnens utilfredshed på et vigtigt punkt markeret, og kommissionen kunne slutte sit arbejde. Likvidationen blev konfirmeret af kongen 20. februar 1686.

April 1686 blev udlæggene i Klingenberg's godser som følge af højesteretsdommen effektueret. Han afgav til Regitze Sophie Vind for de godt 75.000 rdl. godserne Ålstrup, Tostrup og Bustrup, dertil Mariager gods og tiende og strøgods i Dronningborg og Havreballe amter.⁵⁹ Derefter havde han kun Hanerau gods tilbage. Tilmed var heri en gældspost på omkring 40% af godsets værdi. 1686 var Klingenberg færdig som storgodsejer.

Med det fuldstændig amputerede og gældstyngede tilbageværende gods kan det ikke overraske, at Klingenberg øjeblikkelig kom ud i betydelige økonomiske vanskeligheder. Alle krav på ham kunne nu kun søges dækket gennem Hanerau. Et kongebrev af 27. august 1687 opfordrede Regeringskancelliet i Glückstadt til at formå hans kreditorer til at vise tålmodighed, da han ikke kunne få så meget for sit holstenske gods, at han kunne betale dem.⁶⁰ Havde Klingenberg siden 1683 som godsejer levet på

57. Prioriteten på 38.115 rdl. havde fra 1664 været specificeret som Poul Klingenberg d.y.s andel i Hanerau.

58. Poul Klingenberg d.æ. og d.y. skrev til kongen om hende 16. marts 1686, rentemestrene afgav deres indstilling 7. april, og kongen konfirmerede 13. april, at man afventede en igangværende proces (Poul Klingenberg's privatarkiv, Jarlsberg).

59. RA, Da Kanc, Sjællandske Register 1686, fol. 531-639; Olsen 1889, s. 120.

60. RA, TKIA, Inländische Registratur 1687-88, fol. 202; Olsen 1889, s. 122.

Højris gods på Mors var i familien Klingenberges eje fra 1670 til 1755, da Poul Klingenberg d.y.s enke Ulrikke Augusta von Speckhan solgte godset til konferensråd, amtmænd Frederik Hauch. Siden har ejerskabet skiftet jævnligt med en særlig turbulent periode i 1920'erne. Den gamle hovedbygning fra 1500-tallet forsvandt i midten af 1800-tallet og blev erstattet af bygninger i nygotisk stil. Heller ikke den af Poul Klingenberg anlagte have er der meget tilbage af. I 1990'erne står bygningerne tomme og i forfald. Til gengæld er de helt i Poul Klingeborgs ånd mod betaling åbne for besøgende, der med den tilstrækkelige historiske bagage og forestillingsevne kan skrue sig tilbage til den tid, hvor Klingenberg her tilbragte sin sidste sommer. (Foto: Højriis Slot & Gods).

lånt tid, var det fra 1686 på kredit. Tid havde han til gengæld fået mere af. Der var ikke længere en stor forretning at administrere. Han genoptog blandt andet den havedagbog på Hanerau, han havde opgivet at føre i Hamborg i 1663. I april 1688 søgte han om tilladelse til at sælge Hanerau, hvilket ikke førte til noget. I stedet så han sig nødsaget til at skrive kladde til en konkursbegæring 21. september 1689,⁶¹ umiddelbart før han i de første dage af oktober i Kiel indskibede sig med gods og planter for at sejle til sønnen på Højris på Mors. Da han satte foden på sønnens jord, var

61. Annie Christensen: *The Klingenberg Garden Day-Book 1659-1722*, 1997, s. 40.

han reelt personligt konkurs. Officielt var det fra begyndelsen af 1690. Kronen overtog Hanerau.⁶²

Konklusion: I en have på Mors

Poul Klingenberg var i 1690 kommet til vejs ende. Han tilbragte sine sidste måneder med at arbejde i haven på Højris. Den var anlagt af ham selv, og haver og planter havde en stor del af hans liv været ham en kær interesse. Her videreførte han den havedagbog, han var begyndt på igen på Hanerau i 1687. Desværre røber dagbogens optegnelser ikke noget om hans sindstilstand. Var det en skuffet mand, følte han sig selv mislykket, ramt af uretfærdighed? Hvordan var forholdet til sønnen, den søn som til det sidste mente, at han ikke havde fået hele sin mødrene arv?⁶³ Overvejede han den skæbne, der til sidst gjorde hans rigdom og samfundsposition helt afhængig af et eneste stykke papir, som skulle være affærdiget i slutningen af 1651, men ikke var til at finde? Eller vidste han bedre?

I efteråret 1690 døde Klingenberg. Han blev begravet 11. oktober på Ljørslev kirkegård. Sønnen gjorde ikke nogen stads af ham, og han vedgik ikke arv og gæld, men lod de kongelige skiftekommissærer medtage Klingebergs papirer. Disse har ikke ladet sig genfinde, så facit i hans konkurs forbliver os ubekendt.⁶⁴ Trods det lader den relativt minutjose gennemgang af hans større økonomiske transaktioner det billede tilbage, at det ikke var spekulation, misligheder eller uærlige transaktioner, der bragte ham til fald. Heller ikke dårlige landbrugskonjunkturer, som resulterede i for ringe forrentning af godserne. Klingenberg havde med de mangeårige store kontante indtægter af postvæsenet bevaret en økonomisk bevægelighed, som adskillige af de øvrige fordums storkreditorer havde mistet. Hele hans rigdom var ikke bundet til jord frem til 1685.

62. RA, TKIA, Inländische Registratur 1689-90, fol. 86, 98, 234, 338, 364; smst., Patenten 1689-90, fol. 208; Olsen 1889, s. 122.

63. RA, DA Kanc, Sjællandske Tegnelse 1690, fol. 319; Olsen 1889, s. 122.

64. Hans sager med fjernere slægtninge og andre er ikke forfulgt her. Gælden til Gyldensparre og Poul Eggers er vist identisk med det krav fra familien Paulli, der skal have været på 35.000 rdl. og omtales i et brev fra Leonora Christina til Otto Sperling d.y. 1684 (Birket Smith 1871-72, s. 225). Med Christoffer Gabels enke havde han 1682 en sag, hvor han blev dømt til at betale 1.000 rdl. med rente (Akter i Poul Klingebergs arkiv, Jarlsberg). Regeringsråd Marquard Gude førte 1684 en proces mod ham ved Regeringskancelliet i Glückstadt for 7.000 rdl. Klingenberg nægtede andel i gælden, men henviste til A.B. Berns' arvinger og fru van de Wiele, der ville betale, men bad om udsættelse, indtil hendes hus og have i Hamborg kunne gøres i penge (Klingenberg til Frederik Ahlefeldt 28. januar 1684, RA, Privatarkiver, Frederik Ahlefeldt).

Dertil kom de meget betydelige arveparter efter hustruen, der gav mere gods at kapitalisere og disponere over i 1660'erne og 70'erne. Konkursen var i stedet en kombination af politiske konjunkturer og forretningsdispositioner, som han ingen indflydelse havde på og muligvis heller ikke på forhånd havde haft det fulde kendskab til.

Det lader sig fastslå, at hovedparten af hans godser endnu i 1683 var gældfri. Kun gældfriheden tillod ham at overføre store værdier til sønnen 1683-85 foruden naturligvis kongelig gunst. Havde godserne være behæftet med gældsforpligtelser, ville hans konkurs været fulgt umiddelbart, da han skulle sikre sønnen hans arv. Da først lavinen begyndte at rulle med den første admiralitetsdom, søgte han ikke først og fremmest at redde sin personlige økonomi, men overførte resolut store værdier til sønnen og søgte i øvrigt at friholde sønnen for at betale en andel i dommene. Han ville så vidt muligt selv bære hele byrden af saltsagen, når det ikke kunne lade sig gøre at få den fjernere del af familien til at gøre det. Hans dispositioner omkring godsernes afvikling synes ikke præget af spekulation. Det kan f.eks. ikke lægges ham til last som et udslag af uhæderlighed, som Fr. Olsen har gjort det,⁶⁵ at Gyldensparre mistede sit pant i postvæsenet. Klingenberg blev tvunget til at afstå det. Ligeså var det med pantet i Ålestrup og Tostrup godser. Klingenberg blev tvunget til at afgive dem og havde ikke spekuleret i at snyde panthaverne.

Hvis ikke saltsagen var kommet frem, og her tages der ikke endelig stilling til, om den var konstrueret af administrationen eller reel nok, det tillader materialet ikke,⁶⁶ var Poul Klingenberg ikke gået konkurs. Selv admiralitetsdommen fra februar 1683 kunne han være kommet økonomisk over. Det var udsigten til højesteretsdommen i sagen med Marselis' arvinger oven i, der beseglede hans økonomiske fremtidsmuligheder. Da det stod ham klart, blev flest mulige værdier overført på sønnen. Kun Hanerau søgte han at holde på til det sidste. Det var meget betydelige værdier, Poul Klingenberg d.y. kom i besiddelse af, et godskompleks på langt over 7.000 td. htk.⁶⁷ Det kunne måske have været nær det dobbelte, hvis ikke et vist stykke papir med rentemester Vibes hånd var forsvundet.

Kan hælde Poul Klingenberg i sine yngre dage har været en »lykkeridder«. Det krævede noget ekstra for en borgerlig at komme frem i et adels-

65. Olsen 1889, s. 121.

66. Johan Jørgensen har konkluderet, at administrationens opgør med Henrik Müller viser, at det var regeringens vilje, at Danmark på det privatøkonomiske område skulle være en retsstat (Jørgensen 1966, s. 233f.). En erklæret hensigt er ikke det samme, som at det også er realiteten, og opgøret med Klingenberg peger ikke i samme retning. Administration og retsvæsen tjente et højere formål end rettens.

domineret standssamfund. I hvert fald var han en både dygtig og ambitiøs bogholder og siden forretningsmand, og de dispositioner, den ældre Klingenbergs foretog i sine sidste 10 leveår, tyder ikke på hverken uhæderlighed, misligheder eller skrupelløs spekulation. I hvert fald ikke ud fra den måde, som tidens magthavere fortolkede det tilladelige på. Klingenbergs kæmpede for sine godser med de midler, enhver anden godsejer fra tiden ville have gjort. Der var på det punkt heller ingen forskel på gammel og ny adel i 1680'erne. Modparten var den enevældige administration over for hvem selv den mægtigste godsejer kunne komme til kort. Klingenberg kom, da han havde bøjet sig, ud af den proces i kongelig nåde. Selv om det tilsyneladende drejede sig om en gammel sag om misligholdelse af en kontrakt, var det kun på overfladen. Det drejede sig reelt om tilbagetagelsen af et kongeligt regale. Da det var sket, blev Klingenberg ikke længere behandlet som en kontraktbryder.

Man kan derfor sluttelig spørge, om Poul Klingenbergs og i det hele taget 1600-tallets købmænds eftermæle skal skrives efter andre kriterier i dag, og da efter hvilke?

67. Det gælder også flere af de andre tidligere mellemstore leverandører og storleverandører, som blev ruinerede, at de forinden havde sikret slægten betydelige værdier i jordegods. Det holder næppe for en nærmere prøvelse, når Jørgensen 1966, s. 234 konkluderer, at statskreditorerne kun undtagelsesvis sikrede deres efterkommere en position i samfundets top, og når Ladewig Petersen 1980, s. 389 skriver, at købmændsaristokratiet ikke fandt fodfæste som godsejere i »venteligt omfang«. Det indebærer, at der ses bort for det første fra den største statskreditor, Marselis-konsortiet, for det andet fra den store gruppe af mellemstore borgerlige kreditorer, der kombinerede en position som godsejere med høje statsembeder. Skal der blandt historikere arbejdes med »venteligt omfang«, må det vel forudsætte en norm, der ikke er opstillet i dette tilfælde.